

Andrzej Sitarski

Internacjonalizacja w zakresie polskiej i rosyjskiej terminologii językoznawczej

---

Studia Rossica Posnaniensia 22, 171-177

1991

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

INTERNACJONALIZACJA W ZAKRESIE POLSKIEJ I ROSYJSKIEJ
TERMINOLOGII JĘZYKOZNAWCZEJ
INTERNATIONALIZATION OF POLISH AND RUSSIAN LINGUISTIC
TERMINOLOGY

ANDRZEJ SITARSKI

ABSTRACT. Using Polish and Russian linguistic terminology as an example the author characterized in this paper the tendency to internationalize terminological resources of contemporary Polish and Russian scientific languages. The aforementioned tendency activates formats of Greek and Latin origin in Polish and Russian word derivation systems. Moreover, the terms created on the basis of Greek and Latin morphemes are characterized by structural-semantic clarity.

Andrzej Sitarski, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Instytut Filologii Rosyjskiej i Słowiańskiej, al. Niepodległości 4, 61-874 Poznań, Polska-Poland.

Dynamiczny rozwój współczesnego językoznawstwa stawia przed tą dziedziną wiedzy wymóg wysokiego stopnia ścisłości pojęć i odpowiadających im oznaczeń terminologicznych. Fakt ten rodzi konieczność wyraźnej klasyfikacji systemu pojęć lingwistycznych, a także potrzebę kompleksowej analizy terminów językoznawczych. Spośród prac autorów, dotyczących różnych aspektów terminu językoznawczego, wymienić należy artykuły W. Doroszewskiego¹, B. Kielskiego², A. Koronczewskiego³, J. Wawrzyńczyka⁴, N. A. Słusariewej⁵, W. P. Gołowina⁶, N. B. Gwiszani⁷.

Jednym z aktualnych problemów, dotyczących słownictwa naukowego, jest odpowiedź na pytanie: jakie w dobie współczesnej cywilizacji należy preferować terminy – czy ściśle narodowe, czy też raczej międzynarodowe. Wydaje się, iż za koniecznością

---

¹ W. Doroszewski, *Uwagi o terminologii lingwistycznej*. W: tenże, *Język, myślenie, działanie*, Warszawa 1982.

² B. Kielski, *Z rozważań terminologiczno-gramatycznych*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego”, t. VIII.

³ A. Koronczewski, *Polska terminologia gramatyczna*, Wrocław 1961.

⁴ J. Wawrzyńczyk, *Ze studiów nad polskim i rosyjskim słownictwem lingwistycznym*, „Przegląd Rusycystyczny” 1981, z. 2.

⁵ N. Słusariewa, *Terminologija lingwistiki i mietajazykowaja funkcija jazyka*, „Woprosy Jazykoznanija” 1979, nr 4.

⁶ W. Gołowin, *Lingwisticeskije tierminy i lingwisticeskije idiei*, „Woprosy Jazykoznanija” 1976, nr 3.

⁷ N. Gwiszani, *K woprosu o mietajazykie jazykoznanija*, „Woprosy Jazykoznanija” 1983, nr 2.

preferowania terminów międzynarodowych przemawia wiele czynników zarówno poza językowych, jak i tych, które zdeterminowane zostały wymogami stawianymi wobec wyrazów, pełniących funkcję terminu.

Czynniki ekstralingwistyczne implikujące preferowanie terminologii międzynarodowej to między innymi możliwość przyspieszenia wymiany intensywnie rozwijającej się w oczach współczesnych myśli naukowo-technicznej, a także kontaktów międzynarodowych. Terminy międzynarodowe zdecydowanie mogą także ułatwić proces tłumaczenia prac naukowych i technicznych.

Szerokie upowszechnienie kultury naukowej w ostatnich latach, wpływ tego zjawiska na sposób myślenia współczesnego człowieka, wywołało, jak podkreślają językoznawcy, rozliczne zmiany we współczesnych systemach językowych, do których należy odnieść intelektualizację, polegającą według I. Bajerowej na „nadaniu językowi takich cech, które go uprawniają szczególnie do funkcji języka nauki – przede wszystkim jest to jednoznaczność i precyzja, ale też wynikająca z owej jednoznaczności i precyzji pewna zwięzłość i oszczędność”⁸.

Jednym ze sposobów realizacji tendencji intelektualizacji współczesnych systemów językowych jest internacjonalizacja słownictwa, której szczególną aktywność obserwować można w dziedzinie leksyki naukowo-technicznej. Podkreślić należy, że wyrazy, w których tworzeniu wykorzystywane są środki słowotwórcze o zasięgu międzynarodowym, są z reguły monosemantyczne, dają się łatwo klasyfikować dzięki swej standardowej semantyce, ponadto bez większych trudności mogą się one łączyć z rodzimymi podstawami słowotwórczymi. Wymienione cechy wyrazów internacjonalnych ściśle korelują z wymogami stawianymi wobec terminu naukowo-technicznego. Już wstępne obserwacje słownictwa naukowego pozwalają zauważyć, iż do podstawowych środków pozyskiwanych w celu tworzenia terminów o charakterze międzynarodowym należy zaliczyć morfemy greckie i łacińskie. Mogą być one wykorzystywane przez każdy współczesny język, który przyjmując morfemy greckie i łacińskie do swego systemu adaptuje je do swoich reguł gramatycznych i fonetycznych.

Zatem daną jednostkę terminologiczną będziemy rozpatrywać jako internacjonalną wówczas, gdy skonstruowana została ona z materiału greckiego lub łacińskiego i występuje w tym samym znaczeniu, w tej samej lub zbliżonej formie w wielu językach europejskich. Językoznawcy zwracają uwagę na fakt, iż w większości tego rodzaju znaków częstokroć trudne okazuje się znalezienie jednoznacznej odpowiedzi na temat źródła językowego, z którego się one wywodzą. T. Smółkowa stwierdza, iż „biorąc pod uwagę szybkość i łatwość rozpowszechniania literatury naukowej i innej, nietrudno zauważyć, że wskazanie języka, z którego ewentualnie mogły zostać przyjęte terminy oparte na elementach łacińsko-greckich nie jest proste, a rozważania na ten temat łatwo mogą się przerodzić w czystą spekulację”⁹. Tego rodzaju zapożyczeń

⁸ I. Bajerowa, *Próby sformułowania kilku praw ewolucji języka*, „Biuletyn PTJ” 1965, t. XXIII, s. 134.

⁹ T. Smółkowa, *Nowe słownictwo polskie. Badania rzeczowników*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1976, s. 15.

nie należy identyfikować z pożyczkami, które pojawiają się w rezultacie kontaktów w różnych dziedzinach życia tylko dwóch narodów (np. w języku rosyjskim *жилет* z francuskiego, *булка* z polskiego).

Na podstawie wymienionych uwag na temat cech wyrazów międzynarodowych wypada stwierdzić, że w szczególnie dogodnej pod tym względem sytuacji znalazł się metajęzyk lingwistyki europejskiej, w tym również polska i rosyjska terminologia językoznawcza. W obu terminologiach przeważają struktury oparte na pierwiastkach łacińskich i greckich, zgodnie na ogół z terminami używanymi w większości języków europejskich. W historii rozwoju systemów terminologicznych języka polskiego i rosyjskiego odnotować wypada fakt, iż w pewnych okresach obserwuje się nasilenie tendencji do zrywania z wzorcami grecko-łacińskimi i zastępowania terminów obcych wyrazami rodzimymi. Proces ten uwarunkowany był często czynnikami emocjonalnymi, zwłaszcza określonymi warunkami historycznymi. Na przykład w Polsce nasila się on po odzyskaniu niepodległości w 1918 roku. W rosyjskiej terminologii gramatycznej tendencja do zastępowania obcych terminów rodzimymi miała, jak stwierdza T. Lehr-Spławiński, charakter pozorny, ponieważ „w przypadku języka rosyjskiego rodzimość ta oparta została na wzorcach staro-cerkiewno-słowiańskich często tłumaczonych niegdyś z greckiego”¹⁰. Jednakże w dobie współczesnej zauważa się zjawisko ustępowania terminów rodzimych na rzecz oznaczeń o charakterze międzynarodowym, powstałych na bazie języków klasycznych. Pewnym potwierdzeniem tego zjawiska może być stan współczesny terminologii lingwistycznej obu omawianych języków. Otóż okazuje się, że na ogólną liczbę zebranych 1340 rosyjskich terminów językoznawczych wyrażonych przez rzeczownik lub przymiotnik 896 przykładów stanowią jednostki o rdzeniu obcym, 434 przykłady to terminy rodzime. W języku polskim na 616 terminów wyrażonych przez rzeczownik lub przymiotnik 410 stanowią jednostki o rdzeniu obcym, 206 – to terminy rodzime. Prawie 70-procentowy udział terminów językoznawczych pochodzenia obcego (w zdecydowanej większości grecko-łacińskiego lub zbudowanych na podstawie rdzeni tych języków) świadczy z jednej strony o wspólnym dziedzictwie terminologicznym polskiej i rosyjskiej terminologii językoznawczej, z drugiej zaś, w odniesieniu do doby współczesnej, jest potwierdzeniem tendencji do internacjonalizacji terminologii lingwistycznej obu omawianych systemów językowych.

Przyjrzyjmy się obecnie bliżej procesowi internacjonalizacji tej dziedziny leksyki w języku polskim i rosyjskim na przykładzie derywatów sufiksalnych w obrębie kategorii gramatycznej rzeczownika. Podczas charakterystyki słowotwórczej derywatów sufiksalnych zwrócimy uwagę na zjawisko specjalizacji znaczeniowej i funkcjonalnej formantów pochodzenia grecko-łacińskiego.

Podczas analizy słowotwórczej terminów językoznawczych utworzonych za pomocą obcych elementów słowotwórczych może zrodzić się wątpliwość co do słuszno-

---

¹⁰ T. Lehr-Spławiński, *Język polski, pochodzenie, powstanie, rozwój*, Warszawa 1978, s. 383.

ści przeprowadzenia takiej analizy w ramach polskiego czy, odpowiednio, rosyjskiego systemu derywacyjnego. O:óz wydaje się, iż takie terminy mogą być analizowane jako konstrukcje motywowane w wypadku, gdy język polski lub rosyjski przejął do swego systemu grupę terminów o wspólnym temacie, których porównanie stwarza możliwość przeprowadzenia analizy słowotwórczej takich wyrazów i ucnwycenia związków semantycznych między nimi. Natomiast terminy o wspólnym formancie sufiksalnym, charakteryzującym się tym samym znaczeniem, które zostały przejęte przez polski i rosyjski system terminologiczny, będą rozpatrywane jako konstrukcje podzielne.

Ważną pozycję w kategorii polskich i rosyjskich terminów językoznawczych utworzonych za pomocą formantów internacjonalnych zajmuje w zakresie nomina actionis typ słowotwórczy z sufiksem *-acja* (ros. *-ация*). Łącznie w polskiej terminologii odnotowano 57 przykładów z omawianym sufiksem, w rosyjskiej – 75. Derywaty z formantem *-acja*, np.: pol. *artykulacja*, *aglutynacja*, *gramatyzacja*, *deklinacja*, *degruacja*; ros. *агглютинация*, *адективация*, *ассимиляция*, *йотация*, *артикуляция*, *семантизация* pozostają w relacji formalnoznaczeniowej do znanych lub potencjalnych czasowników obcych, w języku polskim na *-ować*, w rosyjskim na *-ровать*, rzadziej *-овать*, np.: *koniugować* – *koniugacja*, *leksykalizować* – *leksykalizacja*, *jotować* – *jotacja*; ros. *агглютинировать* – *агглютинация*, *артикулировать* – *артикуляция*, *йотировать* – *йотация*, *коммуниковать* – *коммуникация*. A oto inne przykłady terminów z sufiksem *-acja*: pol. *transliteracja*, *alternacja*, *degruacja*, *nominalizacja*, *labializacja*, *stylizacja*; ros.: *адвербиализация*, *архаизация*, *вокализация*, *вербализация*, *гибридизация*, *дифтонгизация*, *интонация*, *нейтрализация*. W stosunku do niektórych terminów z sufiksem *-acja* możliwe jest użycie w funkcji wyrazu motywującego również rzeczownika, np.: *afiks* – *afiksacja*, *fon* – *fonacja*, *sufiks* – *sufiksacja*; ros.: *аффикс* – *аффиксация*, *префикс* – *префиксация*, *силлаба* – *силлабация*. Część derywatów z formantem *-acja* występuje obocznie do nomina actionis z rodzimym sufiksem *-nie*, ros. *-ние* np.: *акцентование*||*акцентуация* ros.: *адективирование*||*адективация*, *артикулирование*||*артикуляция*, *интонирование*||*интонация*.

Cechą wyróżniającą terminy na *-acja* jest to, że występują one w zbliżonej formie w podstawowych językach europejskich, np.: ros. *артикуляция*, *агглютинация*, *лексикализация*, *морфологизация*, *акцентуация*, franc. *articulation*, *agglutination*, *lexicalisation*, *morphologisation*, *accentuation*, ang. *articulation*, *agglutination*, *lexicalization*, *morphologization*, *accentuation*, niem. *Artikulation*, *Agglutination*, *Lexikalisierung*, *Morphologisierung*, *Akzentuation*. W terminologii polskiej: *artykulacja*, *aglutynacja*, *leksykalizacja*, *morfologizacja*, *akcentuacja*.

W zasobie formantów biorących udział w tworzeniu polskich i rosyjskich terminów językoznawczych na wyszczególnienie zasługuje sufiks – *izm* (*-yzm*), ros. *-изм* wyodrębniony z licznych wyrazów internacjonalnych opartych na łacińskich wyrazach na *-ismus*. W części polskiej odnotowano 30 przykładów z formantem *-izm*, w rosyjskiej – 40. Część terminów na *-izm* pozostaje w określonej relacji znaczeniowej do przymiotnikowej podstawy słowotwórczej, np. *archaiczny* – *archaizm*, *pro-*

wincjonalny – prowincjonalizm, wulgarny – wulgaryzm, gwarowy – gwaryzm; ros. фразеологический – фразеологизм, библейский – библеизм, жаргонный – жаргонизм, газетный – газетизм. W grupie terminów na *-izm* znalazły się ponadto w języku polskim: *cerkiewizm, warszawizm, dialektywizm, profesjonalizm, mazowizm, kresowizm*, w rosyjskim: *американизм, украинизм, архаизм, диалектизм, професионализм, славянизм*. W funkcji wyrazu motywującego mogą występować również imiona własne, na przykład w polskiej terminologii: *wiechizm, wańkowizm*. Autorzy *Gramatyki rosyjskiej*¹¹ zwracają uwagę, że typ słowotwórczy z sufiksem *-izm* w znaczeniu ‘element języka, utworu literackiego, którego cecha nazwana jest przez wyraz motywujący’ charakteryzuje się wysoką produktywnością w sferze omawianej terminologii. Wydaje się jednak, że część terminów na *-izm* w tym znaczeniu cechuje osłabiona motywacja, należy je rozpatrywać jako wyrazy w całości zapożyczone, w związku z czym ich rozumienie oparte być może tylko na znajomości znaczeń rdzeni łacińskich, np. *bohемизм, барбаризм*, w ros. *урбанизм*. Jednakże, chociaż wymienione terminy nie mieszczą się w ogólnej formule motywacji, ze względu na brak podstaw słowotwórczych w ścisłym znaczeniu tego pojęcia, można interpretować je jako struktury, które powstały w rezultacie derywacji analogicznej. Na ten typ derywacji we współczesnym słowotwórstwie zwraca uwagę H. Satkiewicz, stwierdzając, iż „współcześnie obserwuje się zjawisko określonych zmian w charakterze procesów derywacyjnych, czego przykładem może być między innymi zjawisko automatycznego niejako powielania gotowych struktur. Powstają w ten sposób całe serie wyrazów”¹².

Analizowana grupa terminów z formantem *-izm*, nazywająca cechy określone przez wyraz motywujący, pozwala wysunąć tezę o specjalizacji strukturalno- znaczeniowej sufiksu *-izm* w zakresie charakteryzowanej terminologii, zaś szeroka łączliwość sufiksu *-izm* z podstawami rodzimymi i obcymi świadczy o potencjalnej produktywności tego formantu. Na podstawie modelu terminów na *-izm* powstały – traktowane jako neologizmy terminologiczne – *zawodowizm, hiperyzm*. Należy zaznaczyć, iż terminy na *-izm* w omawianym znaczeniu funkcjonują w terminologiach ligwistycznych współczesnych języków europejskich, np. pol. *rusycyzm, dialektyzm, eufemizm, barbaryzm, germanizm*; ros. *русизм, диалектизм, эфемизм, варваризм, германизм*; niem. *Russizismus, Dialektismus, Euphenismus, Barbarismus, Germanismus*; ang. *russicism, dialectism, euphenism, barbarism, germanism*; franc. *russicisme, dialectisme, euphenisme, barbarisme, germanisme*.

Sufiks *-ika* (*-yka*), w j. ros. *-uka* wyodrębniony został z licznych zapożyczeń grecko-łacińskich typu: polityka, lingwistyka, technika. Autorzy *Gramatyki rosyjskiej*¹³ stwierdzają, iż rzeczowniki z przyrostkiem *-ika* (*-yka*) nazywają między innymi dziedziny wiedzy, których obiekty badań określone zostały przez podstawę słowo-

¹¹ *Russkaja grammatika*, cz. 1, Moskwa 1980, s. 170.

¹² H. Satkiewicz, *Produktywne typy słowotwórcze współczesnego języka polskiego*, Warszawa 1969, s. 192 - 193.

¹³ *Russkaja grammatika*, op. cit., s. 193.

twórczą. Przyrostek *-ika* (*-yka*) znalazł zastosowanie w kilku terminach lingwistycznych, np. *synonimika* – ‘nauka o synonimach’, *toponimika* – ‘dział leksykologii, badający toponimy’, *fonemika* – ‘dział fonologii, badający fonemy’, *morfemika* – ‘dział morfologii zajmujący się opisem tagmemów danego języka’, *antonimika* – ‘dział leksykologii analizujący antonimy’. W grupie derywatów na *-ika*, (*-yka*), motywowanych wyrazami, których temat kończy się na *-m*, obserwuje się jego rozszerzenie o element *-at-*, np. *glossematyka*, *paradygmatyka*, *syntagmatyka*, ros. *гlossематика*, *кинематика*, *парадигматика*, *синтагматика*. Aktywizację przyrostka *-ika*, (*-yka*) w terminologiach lingwistycznych języków europejskich należy wiązać z faktem dynamicznego rozwoju współczesnego językoznawstwa, z wyodrębnieniem się w nim szeregu dziedzin specjalistycznych, nowych kierunków badawczych. Formant *-ika* specjalizujący się w funkcji jednoznacznego wykładnika omawianej kategorii terminów występuje również w terminologii francuskiej, np. *glossematique*, *syntagmatique*; angielskiej: *morphemics*, *glossematics*, *synonymics*, *syntagmatics*; niemieckiej: *Glossematik*, *Syntagmatik*, *Toponomastik*.

Wśród internacjonalnych formantów sufiksalnych o wyraźnej semantyce, które biorą udział w tworzeniu polskich i rosyjskich terminów językoznawczych wyszczególnić należy sufiks *-oid*, z greckiego *-eidos* ‘podobny do, rodzaj’. W polskiej terminologii odnotowano cztery terminy z tym przyrostkiem: *afiksoid*, *prefiksoid*, *morfooid*, *sufiksoid*, w rosyjskiej – dziesięć: *флексоид*, *монемоид*, *аффиксоид*, *префиксоид*, *суффиксоид*, *словоид*, *терминоид*, *радиксоид*, *предикатоид*, *дифтонгоид*. W odniesieniu do terminów na *-oid* możemy mówić o ich łącznej motywacji rdzenno-kategorialnej, ponieważ suma znaczeń morfemu rdzennego i przyrostka *-oid* zgodna jest ze znaczeniem realnym terminu jako całości.

Na zakończenie przeglądu internacjonalnych formantów sufiksalnych w polskiej i rosyjskiej terminologii językoznawczej zwróćmy jeszcze uwagę na przyrostek *-em*, ros. *-ем(а)*. Sufiks ten oznacza jednostki strukturalno-semantyczne różnych poziomów językowych. W części polskiej odnotowano 6 przykładów z tym przyrostkiem: *fonem*, *morfem*, *leksem*, *semem*, *chronem*, *grafem*. W materiale rosyjskim – 10 terminów: *морфема*, *лексема*, *графема*, *просодема*, *силлабема*, *тонаема*, *фонема*, *фразеологема*, *хронема*, *семема*. Terminy z sufiksem *-em* spotykane są w terminologiach lingwistycznych innych systemów językowych, np. franc. *chroneme*, *phoneme*, *toneme*, *sememe*, *prosodeme*, *lexeme*; niem. *Chronem*, *Phonem*, *Tonem*, *Semem*, *Prosodem*, *Lexem*; ang. *chroneme*, *phoneme*, *toneme*, *sememe*, *prosodeme*, *lexeme*.

W zakończeniu uwag wynikających z analizy strukturalno-semantycznej rzeczownikowych terminów językoznawczych utworzonych w drodze sufiksacji za pomocą formantów pochodzenia grecko-łacińskiego wypada stwierdzić, że terminy te odpowiadają postulatowi jednoznaczności. Cechuje je w zdecydowanej większości przykładów przejrzystość struktury wewnętrznej, są one także maksymalnie związane. Polskie i rosyjskie terminy językoznawcze, przejęte z języka łacińskiego i starogreckiego lub utworzone na bazie morfemów tych języków, są internacjonalne, przyczyniają się w ten sposób do jednolitości w naukowym sposobie wyrażania się.

АНДЖЕЙ СИТАРСКИ

ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИЯ ПОЛЬСКОЙ И РУССКОЙ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ
ТЕРМИНОЛОГИИ

Резюме

В настоящей статье, на примере суффиксальных дериватов в области грамматической категории имени существительного, рассматривается вопрос интернационализации современной польской и русской лингвистической терминологии. Научно-техническая революция, обмен научными достижениями, проблема перевода научных работ влияет на активизацию тех деривационных моделей, в которых используются словообразовательные элементы греко-латинского происхождения, напр. *-ація, -изм, -ика, -оид, -ема*.

Польские и русские лингвистические термины, образованные с помощью выпеназванных суффиксов отличаются между прочим прозрачной внутренней структурой и краткостью. Они также составляют фонд интернациональной терминологии, так как термины образованные с помощью суффиксов *-ація, -изм, -ика, -оид, -ема* встречаются в лингвистических терминологиях большинства европейских языков.

INTERNATIONALIZATION OF POLISH AND RUSSIAN
LINGUISTIC TERMINOLOGY

by

ANDRZEJ SITARSKI

Summary

In the article the process of internationalization of linguistic terminology of contemporary Polish and Russian is analysed on the example of the nominal suffixal derivatives. The activeness of word-formation models in which elements of Greek-Latin origin *-acja, -izm, -oid, -em* were used was influenced, among other things, by a dynamic development of scientific-technological thought, connected with the fact of exchange of scientific information and with translations of scientific works.

Polish and Russian linguistic terms created by means of suffixes *-acja, -izm, -ika, -oid, -em* are characterized by the clear internal structure. They belong to the repertory of international scientific terminology since they occur with the above mentioned suffixes in most European languages.